

BLOEMRIJK II

Beschrijving van Kempische planten met de rituele achtergronden.

Frans Hoppenbrouwers & Roos Wijnants

(De illustraties van Roos Wijnants zijn niet in deze PDF opgenomen)

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Compendium van rituele planten in Europa van Marcel de Cleene en Marie Claire Lejeune

Flora van de lage landen van Jan Marijnissen

Geïllustreerde flora van Heimans, Heinsius en Thijssse

De geïllustreerde flora van Marjorie Blamey en Christopher Greay-Wilson,

De geurende kruidhof van M.C. Blöte-Obbes

Folklore van wilde planten van Philippe van Wersch

Wilde bloemen van Roger Phillips

Zakflora van Geert Hüsstege (voor weg en wei)

Zakflora van Geert Hüsstege (voor bos en hei)

Giftige planten en paddestoelen van Pamela North

Das Neuzeitliche Kräuterbuch van Ludwig Kroeber

Kroniek van de Kempen, deel 5, Kuieren en Kèke, Frans Hoppenbrouwers

Bomen- en struiken encyclopedie, Nico Vermeulen

Planten en hun naam - botanisch lexicon voor de Lage Landen, H. Kleyn

Verklarend woordenboek van wetenschappelijke plantennamen, dr. C.A. Backer

Flora diabolica, de plant in de demonologie, Isidoor Teirlinck (1930)

Flora magica, de plant in de tooverwereld, Isidoor Teirlinck, (1926)

Folkloristisch planten- en kruidenboek, Jack Verstappen

2 april Waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*)

Waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*)

De *gewone waternavel*, duidelijk te onderscheiden van zijn niet inheemse broer, de grote waternavel, die veel van onze sloten, beken en plassen dreigt dicht te groeien, is een moerasplant. De bladeren lijken soms plat op de grond of op het water te liggen, maar bij nadere beschouwing blijken ze toch aan lange stengels te zitten. De roze of witte bloemen staan in groepjes op dunne stelen. De plant bloeit van juni tot oktober.

Het is een kleine plant, die opvalt door het gekartelde, ronde blad en de stengel die precies in het centrum van het blad uitkomt. Daaraan is ze dan ook makkelijk te herkennen. Het is een licht giftige plant, zowel voor mens als dier. Als je de bladeren of de wortel van de gewone waternavel op de een of andere manier binnen krijgt, loop je gegarandeerd een blaasontsteking op.

In mijn oude vertrouwde, van mijn vader geërfde *De Geurende Kruidhof*, een boek uit 1941 van de hand van M.C. Blöte-Obbes, dat ik hoognodig eens opnieuw moet laten inbinden, staat beschreven dat een zekere professor Brugmans van het blad van de *gewone waternavel* at, om er zeker van te zijn dat de plant giftig was.

Hij kreeg inderdaad blaasontsteking!

De hier min of meer per ongeluk ingevoerde grote waternavel is echt een pest geworden voor de binnenwateren. Rijkswaterstaat heeft er de handen vol aan om de plant uit te roeien. Zelfs het kleinste deeltje van het sterke gewas is voldoende om voor een nieuwe generatie te zorgen, zo goed gedijt het in onze streken.

De *gewone waternavel* heeft een groot verspreidingsgebied. De plant groeit zowel op polderniveau als in de bergen. Wel moet de bodem voortdurend vochtig zijn. De voorkeur gaat uit naar wat zure grond, bijvoorbeeld veen.

Frans Hoppenbrouwers

9 april Dolle kervel (*Chaerophyllum temulum*)

Dolle kervel (*Chaerophyllum temulum*)

Zowel in het oosten als in het zuiden van ons land komt de dolle kervel nog vrij veel voor. Maar ook lees ik, dat dit kruid in de Belgische Kempen zeldzaam zou zijn. Hoe staat deze plant er in de Nederlandse Kempen voor?, zou ik de lezers willen vragen. Er bestaat overigens ook een gekweekte kervelsoort: soepkervel of moeskervel geheten.

De dolle kervel geeft de voorkeur aan een losse, humusrijke, tamelijk vochtige zandgrond, maar ook leem, lös en klei accepteert de plant welwillend. Wegbermen die enigszins beschaduwd zijn en bossen in beekdalen zijn ideale plaatsen voor dit vroeger nogal gevreesd gewas. De bloeitijd valt tussen mei en juli.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam betekent zoveel als *blad van vreugde*, omdat de plant lekker ruikt. Het tweede deel betekent *bedwelmend*. Men meende vroeger namelijk dat de plant een bedwelmende werking had. Nu weten we, dat het inderdaad om een licht giftig kruid gaat, maar bedwelmend is het in geen geval. De plant en de wortel zouden brakingen en duizelingen verwekken.

De dolle kervel was een vast bestanddeel van de zogenaamde heksenalf. In de Middeleeuwen gold het kruid als duivelsplant. Er was een geleerde onderzoeker die de werking van de heksenalf op zichzelf wilde uitproberen. Hij wreef zich enkele keren van top tot teen in met een zalf waarin bilzenkruid, doornappel, dolle kervel en nog een aantal andere kruiden waren verwerkt. Kort daarop kreeg hij het gevoel of hij door een wervelstorm werd opgenomen. Even later viel hij in een diepe slaap. Hij droomde van voortrazende treinen en uitgestrekte regenwouden. Ook had hij meermalen de gewaarwording, dat hij op de top van een berg stond en een grote menigte toesprak. Wie zo'n hallucinatie ook eens wil beleven: smeer je eens in met heksenalf. Het recept is nu bekend.

Frans Hoppenbrouwers

16 april Waterscheerling (*Cicuta virosa*)

Waterscheerling (*Cicuta virosa*)

De *waterscheerling* zou in de Kempen zeldzaam zijn, zo heet het, maar ik ben deze plant vroeger in moerassige gebieden vaak genoeg tegengekomen.

Temeer omdat mijn vader de plant zonder aarzeling *waterscheerling* noemde als wij haar op een wandeling in een beekdal tegenkwamen, twijfel ik eigenlijk niet.

Het is een nogal fors uitgevallen plant met grote, witte bloemtrossen, zodat je haar moeilijk over het hoofd zult zien. Het liefst staat ze met de voeten in het water. De bloeitijd valt van juni tot augustus.

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam betekent *giftig*. Het eerste deel is van onbekende latijnse herkomst, maar zou kunnen slaan op zowel waterscheerling als op gevlekte scheerling.

Vast staat in ieder geval, dat de wortelstok erg giftig is en bij inname zeer heftige darmkrampen veroorzaakt, niet zelden met dodelijke afloop. Bij de oude Grieken kregen ter dood veroordeelden wel eens de gifbeker te drinken, die dan gevuld was met het sap van de wortel van de waterscheerling.

Ook dieren kunnen niet tegen het gif. Zo gaat er in het hoge noorden een verhaal over grote sterfte onder rendieren, vooral als ze in het voorjaar weer eens vrij mochten grazen. Van de honger vraten ze alles wat er te halen viel, zoals de wortels van de waterscheerling, wat voor heel veel dieren de dood betekende.

Het volksgeloof zegt dat de pad onder deze plant huist en dat de vele slechte eigenschappen door dit "duivelsdier" aan de scheerling worden overgedragen.

Waterscheerling was een bestanddeel van een, blijkbaar weinig doeltreffend, schoonheidsmiddel, dat door heksen ten eigen bate werd aangewend. Zo zie je maar weer, dat ook de bedrieger bedrogen wil zijn.

Frans Hoppenbrouwers

23 april Karwij (Carum carvi)

Karwij (*Carum carvi*)

Opvallend is, dat de wetenschappelijke naam in wezen een dubbeling is: Carum is Latijn voor het van oorsprong Griekse *karon*, dat gewoon *karwij* betekent; carvi is een verbastering van het Arabische *karwia* en ook dat betekent niets anders dan karwij.

Eigenlijk ben ik heel benieuwd of *karwij* in de Kempen in een verwilderde vorm voorkomt. Volgens de boeken zou het kruid hier zeldzaam tot zeer zeldzaam zijn. Karwij is een keukenkruid, dat ook komijn of kummel wordt genoemd. Het dient om ondermeer rode bieten, zuurkool en augurken op smaak te brengen.

Als het kruid hier al in verwilderde vorm te vinden is, dan zou het in bermen moeten staan. De bloeitijd valt van mei tot juni. De bloeiwijze is een zogenaamd meervoudig scherm.

De plant werd vroeger in ieder geval gekweekt in Groningen, de Noord-Oostpolder en in Zeeland. Wie weet is er ooit een zaailing afgedwaald naar de Kempen.

De karwij is het oudste ons bekende kruid. Meer dan vijfduizend jaar geleden werd de plant al gebruikt in de keuken, zoals blijkt uit opgravingen in en om paalwoningen. In Jesaja leest men: wikke dors je niet met de dorswagen en je laat het wagenrad niet over de komijn gaan; wikke sla je uit met de staf en komijn met een stok. Zo blijkt dat de karwij ook in de tijd van het Oude Testament al werd verbouwd. In het jaar 1200 noemt de Heilige Hildegard de karwij als geneeskrachtig kruid, vooral gebruikt tegen darm- en maagkwalen. Als een der rookplanten verdreef de karwij, zo zegt het volksgeloof, alle mogelijke geesten, niet alleen de kwade, maar jammer genoeg ook de goede. Ze werd daartoe brandend en rookverspreidend op een schaal door huis en stal gedragen.

Frans Hoppenbrouwers

30 april Bevernel (*Pimpinella magna*) (*Pimpinella saxifraga*)

Bevernel (*Pimpinella major en saxifraga*)

Zowel de grote als de kleine bevernel komt in de Kempen niet algemeen voor, maar zeer zeldzaam zijn ze nu ook weer niet. De bloeitijd van beide soorten valt van juni tot september/oktober. De grote bevernel houdt van vochthoudende bodem, zoals rivierklei, terwijl de kleine variant juist een drogere bodem verkiest en dan ook nog op een zonnige plek. De grote bevernel heeft een holle, kantige stengel en gesteelde bladeren, de kleine bevernel een gevulde stengel en ongesteelde bladeren.

Uit de wortel van beide varianten kan een tinctuur worden gewonnen, die goed schijnt te helpen bij ziekten van de keel, zoals angina, heesheid, bronchitis en keelontsteking.

In de klassieke oudheid kende men het kruid blijkbaar niet, maar in de tijd van de Middeleeuwen werd het veel genoemd in kruidenboeken. Het verhaal gaat dat er tijdens een pestepidemie een man was, die plotseling een stem uit de hemel hoorde, die het volgende rijmpje liet horen: "Jij jonggezel, eet bevernel, dan sterf je niet zo snel". Het benodigde aftreksel werd verkregen door de wortel op brandewijn te zetten. Als alle mensen dit drankje hadden ingenomen, verdween de pest als sneeuw voor de zon. Een soortgelijk verhaal gaat over een cholera-epidemie in Wenen en over een veepstepidemie in Duitsland, die op vergelijkbare wijze verdwenen.

Zo kreeg de bevernelwortel de faam, dat hij niet alleen demonen, maar ook de dood kon verdrijven. Het sap van de wortel werd aangewend tegen slangengif en bij vallende ziekte. Vooral de scherpe, bittere smaak van de wortel zal ongetwijfeld tot de roem van de plant hebben bijgedragen.

Frans Hoppenbrouwers

7 mei Torkruid (*Oenanthe fistulosa*)

Torkruid (*Oenanthe fistulosa en aquatica*)

Beide soorten, pijptorkruid en watertorkruid, komen veel voor in de Kempen. De witte bloemen staan in meervoudige schermen. De planten gedijen in zowel zoet als brak water dat bovendien voedselrijk is. Van het pijptorkruid zijn de stengels en bladstelen hol en een beetje opgeblazen. Watertorkruid heeft aan de onderkant een opvallend dikke, holle stengel die meer naar boven massief wordt. De bloeitijd: van juni tot augustus.

Volksnamen: druivenbloem, pijpkruid, welriekende waterbiezen.

Torkruid bevat een scherp, verdovend vergif, dat zowel voor mens als dier zeer nadelige gevolgen kan hebben bij inname. Het is een kruid van moerassig land en natte slootkanten. Voor het vee kan de plant gevaarlijk zijn. Vreemd genoeg ondervinden koeien die ervan eten geen nadelige gevolgen, maar gaan paarden er niet zelden aan dood. Ook wat de mens betreft zijn er vergiftigingsgevallen met dodelijke afloop bekend.

Het aftreksel dat van de wortel gewonnen werd, diende vroeger als verdelger van mollen. Het werd in de onderaardse gangen gespoten en gesmeerd. Zodra een mol ermee in aanraking kwam, legde hij het loodje.

Bij het bereiden van de helsenalf mocht het kruid niet ontbreken.

Pijptorkruid heeft een hekel aan schaduw, maar ook aan concurrerende platen in de directe nabijheid. Ze doet het dan ook het best in gebieden die goed open worden gehouden door begrazing van vee of betreding van mens en dier.

Regelmatige overstroming schept natuurlijk ook gunstige voorwaarden.

Watertorkruid houdt van een plek die zo nu en dan droog komt te staan, omdat het kruid alleen dan goed kan ontkiemen.

Frans Hoppenbrouwers

14 mei Dille (*Anethum graveolens*)

Dille (*Anethum graveolens*)

Volksnamen: dillebruid, dil, stinkende vinke.

De dille is een hoog opgaand, eenjarig kruid dat wel anderhalve meter hoog kan worden. De gele bloemen staan in veelstralige schermen zonder de bekende omwindsels bij de oksels. De plant wordt gekweekt, maar komt ook in verwilderde vorm voor, zeer waarschijnlijk ook wel in de Kempen. De bloeitijd valt van juli tot in september.

In de oudheid werd de dille reeds als geneeskrachtig kruid en specerij gebruikt. Zo wendde men het in Egypte aan als middel tegen hoofdpijn. De Griek Dioskorides zegt, dat het kruid de spijsvertering verbetert, tenminste als men het in grote hoeveelheden eet. Tegenwoordig is er in de geneeskunde geen toepassing meer. Als specerij is het echter nog volop in zwang.

In het volksgeloof ging de dille door voor geluksplant en tevens voor een kruid dat toverij en beheksing voorkomen kon. Vooral bruidjes droegen vaak een takje dille op de bruidsjurk. Boeren gebruikten dille om het vee van kwade invloeden te vrijwaren. Zo werd het pasgeboren vee met een mengsel van zout en dille bestrooid.

Dille dient in april in de volle grond gezaaid te worden. De plantjes verdragen het niet als je ze verpoot. Vandaar dat je ze op 30 cm moet uitdunnen. Als je dille tussen de tuinbonen (labbónne) zaait, blijven de bonen vrij van zwarte luis. De jonge blaadjes worden in allerlei soorten sla verwerkt, bij tomaten en spinazie, maar ook in saus en soep. De onrijpe, groene zaadschermpjes worden gebruikt bij het inmaken (inlegge) van augurken, komkommers en haring.

Als je de rijpe zaadschermen voor kruiden wilt bewaren, kun je ze drogen. Ze verliezen dan wel hun geur. Kook ze niet, want dan raken ze hun smaak kwijt.

Frans Hoppenbrouwers

21 mei Engelwortel (*Angelica silvestris*)+ (*Angelica archangelica*)

Engelwortel (*Angelica silvestris en archangelica*)

Ter opening een gedicht van Hondius uit de zeventiende eeuw:

*Als de peste door het landt
Henen loopt en Godes hand
Op der aerden is verheven:
Doe elckeen een saetgen geven
Dach voor dach om op te vasten
Vand' oprechte Angelica:
Al ons boden ende gasten
Volgen ook de reste na.*

Omstreeks 1450 was de (aarts)engelwortel hét geneesmiddel tegen de pest. De sage vertelt, dat een vroom man tijdens een pestepidemie een visioen kreeg. Hij zag een engel die hem naar een forse plant bracht en zei dat het hier om een geneesmiddel tegen de gevreesde pest ging. De man at van de plant en genas. Sindsdien heet het kruid engelwortel.

De aartsengelwortel heeft, in tegenstelling tot de engelwortel, een zeer doordringende geur. Deze soort wordt veel gekweekt. De aromatische wortelstok diende vroeger voor het bereiden van allerlei geneesmiddeltjes. Er werden pillen, poeders en drankjes van gemaakt, die hoofdzakelijk bestemd waren om maagklachten, epilepsie, hysterie en longziekten te verhelpen.

In de hedendaagse humane geneeskunde vindt de engelworten geen toepassing meer, mogelijk wel nog in de diergeneeskunde.

Frans Hoppenbrouwers

28 mei Bosbes (*Vaccinium vitis idaea*) + (*Vaccinium myrtillus*)

Blauwe Bosbes (*Vaccinium myrtillus*)

Naast de blauwe bosbes komt in de Kempen blijkbaar ook de rode bosbes of vossebes voor. De rode variëteit krijg je echter zelden te zien, vandaar dat ik me hier beperk tot de blauwe. Dankzij de groene twijgen blijft de plant het hele jaar groen, in tegenstelling tot de meeste familie van de heide. In onze streken is de blauwe bosbes te vinden in de bossen, want ze houdt van lichte schaduw en van zure grond. Soms bedekt deze plant de hele bodem van een bosperceel. De blauwe bosbes bloeit tussen juni en augustus. De eerste bessen zijn rijp rond Sint Jan (24 juni), zodat ze ook Sint Jansbessen worden genoemd. Over de bosbes gaat een nogal vrome en vrij kinderlijke sage, die ik u, juist daarom, niet wil onthouden: er woonde eens een kluizenaar in een arme streek. In zijn hut had hij een Mariabeeld, waar hij altijd bloemen of fris groen bij zette. Omdat hij erg begaan was met het armoedige bestaan van de bewoners van de streek, vroeg hij Maria of ze zijn streekgenoten niet een vrucht wilde schenken, die ze gratis konden plukken en die hun zware bestaan wat kon verlichten. Die nacht strooide Maria de blaadjes van de bloemen bij haar beeld uit over de streek, zodat ze meedreven op de wind. Uit die bloemblaadjes groeiden kleine, stevige planten met blauwe bessen, die soms wel twee keer per jaar vruchten droegen.

In de oude geneeskunde kende de blauwe bosbes veel toepassingen. De van het blad getrokken thee hielp bij maagklachten, hoest en suikerziekte. De droge bessen werden gegeten tegen bloedingen, diarree en dysenterie.

Veel direkter plezier kun je ervan hebben, als je ze gewoon opeet in het bos waar ze groeien. Je kunt er overigens ook een heerlijke jam van maken.

Frans Hoppenbrouwers

4 juni Gewone sleutelbloem (*Primula veris*)

Gewone sleutelbloem (*Primula veris*)

In de Kempen zou de gewone sleutelbloem nog te vinden zijn in beekdalen, want de plant houdt van kalkhoudend grasland. De bladeren staan in een roset bijeen op de grond en daaruit rijst de bloemstengel op. De gele bloemen staan in een scherm bijelkaar. In de gekweekte vorm hebben zich allerlei kleuren ontwikkeld. Vroeger werden zowel de bloemen als de wortel in de volksgeneeskunde gebruikt. Daarnaast was het een heilige plant die "duivelse" ziekten genas, zoals jicht, reuma en hoofdpijn.

De sage vertelt, dat Petrus, de bewaker van de hemelpoort, op een dag zijn gouden sleutels naar beneden liet vallen, toen hij de hemelpoort wilde openen. Na een paar dagen vallen kwamen de sleutels op aarde terecht, precies op een weilandje. Een meisje dat daar aan het spelen was, zag de sleutels liggen, die schitterden in het felle zonlicht. Ze rende naar huis om haar moeder te halen. Intussen had Petrus een engel naar de aarde gestuurd om de sleutels op te halen. Toen het meisje met haar moeder en nog een aantal andere mensen bij het weiland aankwam, waren de gouden sleutels nergens meer te bekennen. Wel bloeiden er op de plek gele bloemen die er voordien niet gestaan hadden. De bloemen zaten aan de steel zoals sleutels aan een ring. Sindsdien heet de plant ook wel gulden sleutelbloem. Omdat het een van de eerste voorjaarsbloemen is, staat de sleutelbloem in de bloemsymboliek voor de geneugten van de jeugd, maar ze kan ook verwijzen naar de ontluikende liefde: ik zal wel van je houden, maar ik kan het je nog niet zeggen. Overigens kan de sleutelbloem ook duiden op verdriet. Met name William Shakespeare gebruikte de sleutelbloem in een van zijn toneelstukken als metafoor voor de vroegtijdige dood.

Frans Hoppenbrouwers

11 juni Guichelheil (*Anagallis arvensis*) + (*Anagallis coerulea*)

Guichelheil (*Anagallis arvensis*)

Er bestaat ook blauwe guichelheil, maar die is erg zeldzaam. Deze variant heeft blauwe bloempjes. De eigenschappen zijn gelijk aan die van guichelheil. Alleen wordt beweerd, dat de zaden van de blauwe guichelheil niet giftig zijn voor vogels. Guichelheil heeft veel volksnamen: heil der zotten, rode muur, akkerbasterdmuur, lieveheerssteentjes, spaans groen, guichelheilmannetje, guichelheilvrouwje.

Guichelheil betekent "waangenezer". Vroeger werd de plant aangewend bij melancholie en hondsdolheid. Het is een echte akkerplant, maar ook in nog kale bermen kun je het plantje aantreffen als zogenaamde pionier.

De rode bloemen staan op lange stelen in de oksels van de bladeren. Het plantje bloeit van mei tot in de herfst.

Voorals er grote hoeveelheden van gegeten worden, sterven paarden en koeien er van en ook vogels kunnen van de zaden dood gaan. Guichelheil bevat het gif saponine, dat zeker niet ongevaarlijk is voor de mens, vooral als hij er een behoorlijke hoeveelheid van binnen krijgt.

In de klassieke oudheid en de Middeleeuwen gold guichelheil als geneesmiddel bij allerlei vormen van krankzinnigheid, maar het werd ook geacht te helpen tegen slangengif. Het moest als geneesmiddel wel op een heel speciale manier verzameld worden. Dat moest namelijk gebeuren vóór zonsopgang en zonder een woord te spreken. Het plantje werd in het huis of op de stal opgehangen. Het verdreef dan alle kwaad en het zorgde ervoor dat mensen een goed humeur kregen. In Duitsland heette guichelheil ook wel "Armer Leute Wetterglas", omdat de bloempjes zich al sluiten nog vóóordat het gaat regenen.

Frans Hoppenbrouwers

18 juni Waterdriblad (*Menyanthes trifolia*)

Waterdrieblad (*Menyanthes trifolia*)

Vroeger had ik de gewoonte om een paar keer per jaar diep de natuur in te trekken. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat bleef ik dan weg. Het kon gebeuren, dat ik dan de hele dag geen mens te zien kreeg. En dat deed me deugd. Mijn voorkeur ging tijdens die tochten uit naar een moerasgebied, Het Zwarte Land geheten, aan de oever van de Dommel. Er liggen daar dode armen van de Dommel die vroeger haar loop regelmatig verlegde, bijvoorbeeld na een hevig onweer, als het overvloedige water de rivierkant uitholde en deed instorten. Als ik eenmaal onderweg was, keek ik nergens meer naar. Ik ging overal dwars doorheen of onderdoor en geen hindernis kon me tegen houden. Op die tochten heb ik ontzettend veel gezien, gehoord en vooral geleerd. Wat de planten die ik onderweg te zien kreeg betreft, sloeg ik alles op in mijn geheugen om later in de flora na te kijken wat voor vlees ik in de kuip had. Zo ontdekte ik voor het eerst het waterdrieblad. In Nederland is dat een plaatselijk veel voorkomende plant. Door ontginning en ontwatering van veel moerasgebieden is waterdrieblad steeds zeldzamer geworden. De laatste jaren heb ik het dan ook niet meer gezien. Naar men zegt groeit het nog in het dal van de Tongelreep op de Leendse oever. Het eerste deel van de wetenschappelijke naam zou vanuit het Grieks te vertalen zijn als "maandbloem": er zou in de oudheid een middel uit gewonnen zijn dat de menstruatie bevorderde.

De witte bloemen en roze knoppen staan in trossen en zijn sterk behaard. De bladeren zijn drietallig (trifolia).

Omdat de bladeren een bittere stof bevatten, werden ze vroeger gebruikt als middel tegen maagkwalen. Er werd een bitter soort maagwijn van gemaakt.

Frans Hoppenbrouwers

25 juni Duizendguldenkruid (*Centaurium umbellatum*)

Duizendguldenkruid (Centaurium umbellatum)

Duizendguldenkruid, volgens sommige boeken echt duizendguldenkruid ter onderscheiding van fraai duizendguldenkruid en strandduizendguldenkruid, is in Nederland zeldzaam tot zeer zeldzaam. Zelf heb ik dit kruid een aantal keren aangetroffen in het beekdal van de Tongelreep en bij de visvijver in Westerhoven. Ik herinner me nog dat mijn vader hevig ontroerd was, toen we het daar samen vonden. Vooral omdat mijn vader er niet de man naar was om ontroering te laten blijken, is me dat voorval altijd bijgebleven.

Duizendguldenkruid is een makkelijk herkenbare plant, die ongeveer 30 cm hoog wordt en fraaie rode bloemen draagt. Ze dankt haar naam aan Chiron, de centaur uit de Griekse mythologie. Chiron onderwees zijn leerlingen, waaronder beroemdheden als Heracles, Jason en Asklepios, en leerde hen hoe ze met de plant wonden konden genezen. Later gold het kruid vooral als een koortsmiddel. In de Middeleeuwen legde men de naam uit als centum (honderd) en aurum (goud), dus eigenlijk honderd guldenkruid. Vanwege de geneeskrachtige werking, zou de plant wel honderd goudstukken waard zijn. Het was een bitter kruid, met name aangewend bij maag- en onderlijfsbezwaren. Het was ook een zogenaamd tovenaarskruid. In het volksgeloof kon je er allerlei zonderlinge zaken mee uithalen, tenminste als je het kruid op Sint Jansdag plukte, precies op het moment dat de klok 's middags twaalf uur sloeg. Als je dan een stukje van het kruid in je portemonnee stopte, zou er altijd geld in blijven zitten. Zette men in de heksenacht (30 april-1 mei) een krans van duizendguldenkruid op het hoofd, dan kon men de heksen naar de sabbath zien gaan. En dat allemaal zonder er zelf kwalijke gevolgen van te ondervinden.

Frans Hoppenbrouwers

2 juli Haagwinde (*Convolvulus sepium*)

Haagwinde (*Convolvulus sepium*)

De haagwinde is een zeer algemeen voorkomende plant in nagenoeg geheel Nederland. Ze houdt van een voedselrijke, vochtige bodem. Op akkers en in moestuinen kan ze erg hinderlijk zijn, omdat ze met haar meterslange stengels door allerlei cultuurgewassen slingert en er zich aan vastklampt. De bloei valt waar te nemen vanaf mei tot aan de eerste nachtvorsten. De bloemen zijn vaak wit, soms roze of rood.

De haagwinde heeft tal van volksnamen: dagbloem, draaiwinde, duivelsnaaigaren, klokwinde, weerwinde, binde, maagdenkelk en, bij ons in de Kempen, pispötje.

Het sap van de haagwinde is licht giftig. Vroeger werd het als lakseermiddel gebruikt en tevens aangewend bij scheurbuik. Voor de geneeskunde betekent de plant al vele eeuwen weinig meer.

De bloemen van de haagwinde staan, als tere witte klokken, maar één dag open. Soms gaan ze 's morgens niet eens open en dan komt er gegarandeerd regen, zegt het volksgeloof. Dat gaat zelfs zo ver, dat men de bloemstelen soms een knik geeft vooraleer de bloemen zijn opengegaan, zodat het zal gaan regenen!

Vandaar de volksnaam weerwinde.

Kinderen mochten de bloem onder geen enkele voorwaarde plukken, want anders zouden ze de eerstvolgende nacht vast en zeker in bed plassen.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse convolvere en betekent zoveel als omwinden, omvlechten. Het tweede deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse sepes, dat staat voor heg of haag.

De officiële Nederlandse naam voor haagwinde is derhalve de letterlijke vertaling van de wetenschappelijke. En zo heel erg vaak zie je dat niet.

Frans Hoppenbrouwers

9 juli Smeerwortel (*Symphytum officinale*)

Smeerwortel (*Symphytum officinale*)

Mijn vader had een boomgaard op de oever van de Keersop. Vroeger, voordat hij er fruitbomen plantte, was het een weiland. En dat was heel goed te merken aan de taaie en bijna onuitroeibare onkruiden die er groeiden. Een daarvan was de smeewortel. Vooral op vochtige plekken langs de sloten stak dat vervloekte onkruid steeds de kop weer op. Tot onze grote ergernis, want wij waren op onze vrije woensdagnmiddag de aangewezen widders!

Enkele volksnamen: hommelwortel, spekwortel, ezelsoor, doller hondsbeien.

De smeewortel gedijt goed op natte tot vochthoudende grond. De bloeitijd is van juni tot augustus. De bloemen zijn wit of paars, violet, purper of lila van kleur. Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Grieks en betekent aaneengroeien, samengroeien en onderling vergroeien, wat er op duidt dat het gaat om een plant die gebruikt wordt om wonden dicht te laten groeien en te genezen. Het tweede deel wijst erop, dat de plant al in vroeger tijden voorradig was in de apotheek.

Uit de lange penwortel wordt nu nog steeds een stof gewonnen die werkzaam is als heelmiddel tegen wonden. Aan dat taaie goedje dankt de smeewortel haar naam.

Ook bij de oude Kelten stond de plant zeer hoog in aanzien, omdat je er heel goed wonden mee kon genezen.

De wortel is slijmerig. Als je er thee van trekt zou dat een geneesmiddel opleveren tegen gezwollen van allerlei aard en tegen slijm op de longen.

Ook maakt men er compressen van die op wonden worden gelegd, maar die ook hulp bieden bij kneuzingen en beenbreuken. In de homeopathie maakt men gebruik van de wortel als specifiek middel bij verwondingen aan het been.

Frans Hoppenbrouwers

16 juli Longkruid (*Pulmonaria officinalis*)

Longkruid (*Pulmonaria officinalis*)

Van oorsprong kwam gevlekt longkruid in ons land alleen in Zuid-Limburg voor, maar omdat ze al geruime tijd als sierplant in tuinen en hoven staat, is ze over het hele land verspreid geraakt. Zelf heb ik gevlekt longkruid diverse keren in de Kempen waargenomen. Het is een kruid dat van schaduw houdt. Het gedijt in lichte bossen, op voedselrijke, wat vochtige zand- en leemgrond, die niet teveel kalk bevat. De bloeitijd valt van maart tot in mei. De kleur van de bloemen kan nogal verschillen: van paars tot lila, van violet tot rood of roze. Opvallend zijn de vlekken op de brede bladeren. De onderste bladeren zijn lang gesteeeld, de andere zitten direkt tegen de stengel.

Er zijn een paar sprekende volksnamen, die voor een deel verwijzen naar de sage die ik hieronder ga vertellen: onzer vrouwen speenkruid, onze lieve vrouwenmelk, vlekkenkruid, wolvenkruid, wrangwortel.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijse pulmo, dat long betekent en erop duidt dat de plant heilzaam was voor de longen. In de vlekken op de bladeren zag men in de Middeleeuwen gelijkenis met longweefsel, in de kleur van de bloemen een gelijkenis met de kleur van de longen. Daaruit leidde men af, via de zogenaamde signatuurleer, dat de plant een geneesmiddel tegen longziekten zou zijn.

De sage vertelt, dat er melk op de plant drupte, toen Maria, buiten in de tuin op een bankje gezeten, haar kind voedde. Toen ze het kind haar andere borst aanbood, vielen er een paar druppels naar beneden. Zo ontstonden de vlekken op de plant. Alleen om die reden al, heette het kruid sindsdien geneeskrachtig te zijn.

Frans Hoppenbrouwers

23 juli IJzerhard (*Verbena officinalis*)(er is een tekening!)

IJzerhard (*Verbena officinalis*)

IJzerhard is een overblijvende plant met een ontzettend taaie stengel. De bloem neigt naar een licht soort paars.

Deze zo onaanzienlijk ogende plant heeft in de oudheid en de Middeleeuwen een roem genoten, zoals maar weinig planten ten deel is gevallen. De reden hiervan is niet goed meer te achterhalen. Al bij de oude Egyptenaren gold ijzerhard als een heilzame plant die aan de godin Isis was gewijd. Ook voor de Galliërs, de Kelten en de oude Grieken en Romeinen was het kruid heilig. Het zou ontstaan zijn uit de tranen van Juno. Middeleeuwse botanici gebruikten ook wel de naam ijzerkruid, omdat ijzer door niets zo hard te maken zou zijn als juist door het sap van dit kruid. Ook heette de plant wel taaikruid, omdat de stengels heel moeilijk te breken zijn.

IJzerhard werd gezien als een werkelijk alles genezend kruid, dat bovendien tot iedere toverkunst in staat was. Tevens was het een plant die alle kwade invloeden kon afweren. Voor Albertus Magnus (1193-1280), een beroemd Dominicaan en kruidenkenner, was ijzerhard een van de toverkruiden, die ondermeer werden gebruikt om mensen jonger te maken, zo niet onsterfelijk. Om de volle kracht van de plant te benutten, moest je ze wel op Goede Vrijdag uitgraven, bij voorkeur met een gouden en nooit of te nimmer met een ijzeren schepje! Ook de heksen hadden de wonderbaarlijke eigenschappen van ijzerhard natuurlijk goed in het oog. Ze gebruikten het kruid in hun heksenalf als ze naar de sabbath gingen. Ook droegen ze een kousenband van ijzerhard, zodat ze niet moe konden worden. Om diezelfde reden droegen reizigers en bedevaargangers het kruid in hun schoenen.

Frans Hoppenbrouwers

30 juli Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*)

Rozemarijn (*Rosmarinus officinalis*)

Het gaat hier om een struikje dat een meter hoog kan worden. De bladeren zijn smal en leerachtig. De bloemen zijn blauw of wit. Van oorsprong komt het kruid uit de landen rond de Middellandse Zee, maar door de eeuwen heen is het verspreid over heel westelijk Europa. Het exemplaar in mijn eigen tuin is in de winter van 2002 op 2003 tot in de kern bevroren. Winterhard is rozemarijn dus zeker niet. Het struikje bloeit in mei en juni.

De blaadjes, die erg sterk geuren, worden gebruikt als toespis bij vleesgerechten en bij het maken van kruidenazijn.

Met name als schoonheidsmiddel had rozemarijn lange tijd een grote faam. Als je in alcohol opgeloste blaadjes in het badwater deed, kreeg je een glanzende, zachte huid en als je er je haren mee waste, gingen ze prachtig groeien. Daarbij hielp het tegen roos en haaruitval.

Een oude sage uit Griekenland vertelt van een heilige jongeman, die een zeer vroom leven leidde en veel tijd in de tempel doorbracht. Door zijn leeftijdsgenoten werd hij nogal voor de gek gehouden. Ze vielen hem zelfs lastig, omdat ze zijn gedrag niet konden waarderen. Daarop veranderden de goden de jongeman in een struik die naar wierook rook en waarvan de geur, evenals de ziel van de jongeling, recht naar de hemel steeg.

In sommige landen dragen de deelnemers aan een begrafenisstoet een takje van de rozemarijn in de hand.

Rozemarijn was een geluksplant die zorgde voor huwelijksgeluk, zolang je een twijgje in de woonkamer had hangen. Het meisje dat een twijgje rozemarijn in het haar droeg, zou geen kwaad overkomen.

Frans Hoppenbrouwers

6 augustus Lavendel (*Lavandula spica*)

Lavendel (*Lavandula spica*)

Dit winterharde struikje van een halve meter hoog met smalle, witachtige of grijsgroene bladeren die opgekulde randen hebben, zie je de laatste tijd in heel veel tuinen opduiken. De blauw-violette bloemen staan in aarvormige bloeiwijzen aan het eind van de stengels. Hij struikje doet het in onze streken uitstekend, mits het een droge, warme standplaats krijgt.

Zoals dat voor alle planten geldt met een sterke, aangename geur, had de duivel ook een gloeiende hekel aan de lavendel. Als een mens dan ook voor de duivel vluchtte en hij slaagde er in tijdig een lavendelstruikje te bereiken, dan was hij zondermeer gered. Evenals aan de meeste planten uit de kruidentuin, werden ook aan de lavendel anti-demonische krachten toegeschreven. Zo beschermde de plant ondermeer tegen het "kwade oog", wat dat dan ook zijn mag. In de oude geneeskunde werden die kruiden gebruikt tegen allerlei duivelse kwalen, zoals zenuwziekten. Men maakte kruidenkussentjes door de planten fijn te stampen en de deeltjes in een neteldoek te naaien. De kussentjes werden gebruikt om ontstekingen tegen te gaan, maar ook, verwarmd, om pijn te bestrijden.

De thee van de blaadjes getrokken helpt, zo zei het volksgeloof, tegen hoofdpijn, zenuwachtigheid en flauwtes.

Er bestaat ook lavendelspiritus. De volksgeneeskunde maakt daar gebruik van bij hoofdpijn, reuma en jicht.

Een grote rol speelt de lavendel echter in de parfumerie. Daarvoor wordt de plant met name in Frankrijk overvloedig gekweekt, geoogst en verwerkt. Ook worden de gedroogde stengels tussen het linnengoed gelegd, omdat ze een heerlijke geur afgeven.

Frans Hoppenbrouwers

13 augustus **K**attenkruid (*Nepeta cataria*)

Kattenkruid (*Nepeta cataria*)

Kattenkruid is een winterharde vaste plant, die in de border een belangrijke plaats verdient, omdat ze langdurig bloeit. Ze gedijt goed in elk soort tuingrond, zelfs als die erg droog is. Laat het loof 's winters aan de plant, want dat biedt heel veel extra, zelfs tegen strenge vorst. De bloeitijd duurt van mei tot september.

De bloemen zijn geelachtig of roodachtig wit. In de tuin worden vaak andere soorten gekweekt, zoals nepeta mussini, die paarsblauwe bloemen heeft. Heel mooi, zeggen de boeken, is een combinatie van deze soort met donkerpaarse irissen tegen een zuidmuur.

Het laatste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Latijnse cattus, dat kater betekent. Katten schijnen inderdaad helemaal maf te zijn van dit kruid.

Dodoens schreef daarover: "In onse tijden heeft dit ghewas den naam van kattecruydt gekregen; ende dat bij oorsaecke dat de katten groote genoeghte in dit cruydt nemen; want men siet dikwijls, dat sij door den lieflijcken reuck van cattencruidt bevangen sijnde, haer selven daer aen komen wrijven, en haer daer in wentelen, iae, met grooten lust de toppen ende bladeren daer van komen eten."

Katten werden vroeger als heksendieren beschouwd. Kattenkruid gold derhalve als een heksenplant. In de magische taal werd het toverkruid "bicith" genoemd.

Het kruid werd door de heksen met een steen vermengd, die uit het nest kwam van de hop, een vogel die rond 1900 nog in de Kempen voorkwam. Hoe de heksen aan die steen kwamen en hoe ze het goedje precies vermengden, wordt niet vermeld. Als je dode vliegen of bijen in dit mengsel legde, werden ze weer levend!

Frans Hoppenbrouwers

20 augustus Witte dovenetel (*Lamium album*)

Witte dovenetel (*Labium album*)

Ik moet een jaar of zes geweest zijn. We waren met het hele gezin pas verhuisd van een zeer ruim herenhuis in Valkenswaard naar een oude, nog ruimere, boerderij in Westerhoven. Er was voor mij een geheel nieuwe wereld opengegaan. De school, het huis, de straat, de natuur in de omgeving, alles was anders. Op een vroege ochtend, ergens in de maand mei of juni, was ik met mijn vader in zijn pas aangelegde boomgaard bij de Keersop. Hij was ermee in zijn nopjes, dat was aan alles te merken. Op een gegeven moment riep hij: "Frans, kom eens kijken." Ik liep vlug naar hem toe, want zo heel vaak riep hij nou ook weer niet. "Durf jij deze plant vast te pakken?", vroeg hij toen ik arriveerde. Ik schudde nee. Daarop trok hij de plant uit de grond en ging ermee over zijn gezicht. Lachend om mijn wat angstige en ook bewonderende blik gaf hij snel uitleg. "Dat is geen brandnetel, maar een dovenetel", zei hij. Voorzichtig nam ik de plant van hem over, maar ze prikte inderdaad niet. Zo had ik, op die vroege zomermorgen alweer snel een nuttige levensles achter de rug.

De witte dovenetel is een zeer algemeen voorkomende plant, die gemakkelijk is te herkennen aan de dichte krans van vrij grote, witte bloemen. Ze wordt wel een halve meter hoog. De thee, getrokken van de bloemen (zonder kelk), wordt in de volksgeneeskunde als bloedzuiverend aanbevolen. Maar ook bij buikloop, bloedarmoede, opgezette klieren en nierklachten heette de thee te helpen.

De bloempjes bevatten erg veel nectarine. Als kinderen plukten wij de bloempjes om ze uit te zuigen. Maar erg smakelijk was dat niet. In ons dialect noemden wij de bloempjes "zùigertjes". Enkele volksnamen: engeltjeseten, zuigers, suikernetel, zachte netel.

Frans Hoppenbrouwers

27 augustus Betonie (*Betonica officinalis*)

Betonie (*Betonica officinalis*)

Domina omnium herbarum: de meesteres van alle kruiden, zo noemde men vroeger de betonie. Hoewel de meeste flora's beweren dat deze plant alleen in ZuidLimburg en in de buurt van Nijmegen voorkomt, vond ik het kruid in 1985 op een grazige oever van de Tongelreep, een beek tussen Valkenswaard en Leende.

Wie kan mij vertellen of betonie nog steeds voorkomt in de Kempen?

Het is een ruw behaarde plant van 30 tot 75 cm groot. De stelen van de onderste bladeren zijn veel langer dan die van de bovenste. De bloemen zijn helderrood. Lobelius zegt: Betonie bewaert de sielen ende lichamen vande menschen ende bevrijdt ende beschermt de nachtwandelinghen van toverien ende perikelen oock de ghewijde plaetsen ende kerckhoven van schrickelijcke visioenen, iae sij is tot alle dinghen goedt ende heylich.

Dat is nogal wat voor een plant die tegenwoordig niemand meer kent.

Lobelius gaat verder: Met korte woorden gheseydt, de Betonie is soo vol van deughden en krachten, datmen daerom een spreekwoord ghebruyckt: ghij zijt volder van deughden dan de Betonie.

Na de Middeleeuwen, toen het een van de beroemdste kruiden ter wereld was, heeft de plant haar roem helemaal verloren. Het is zelfs een onbekend plantje geworden.

Waar men de plant nog kent, heet ze in de volksmond koortskruid. De thee van de bladeren getrokken zou helpen tegen epilepsie, zenuwzwakte en jicht, wat nog steeds voortkomt uit het bijgeloof, dat er "aangetoverde" ziekten zouden bestaan.

De getrokken thee, ingenomen met honing en kandijnsuiker, zou helpen bij hoest.

Frans Hoppenbrouwers

3 september Wilde tijm (*Thymus serpyllum*)

Wilde tijm (*Thymus serpyllum en vulgaris*)

Ik behandel hier, naast de wilde, ook de gewone tijm, omdat die vaak in onze kruidtuintjes staat en veel in de keuken wordt toegepast. Dit kruid helpt om vet eten gemakkelijker en zonder bezwaren te verteren.

De wilde variant is mogelijk nog in de vrije natuur van de Kempen aan te treffen, maar zeer zeker de cultuurvorm. Het kruid groeit op niet te zure zandgrond en kan slecht tegen luchtvervuiling. Het is om die reden in Nederland de laatste jaren sterk achteruit gegaan. Het meeste kans heb je nog op heidevelden, op grazige plaatsen en langs karresporen, voor zover die nog bestaan. De bloeitijd valt van juni tot september.

De wilde tijm heeft kruipende, de gekweekte soort rechtopstaande stengels.

Werumeus Buning (Nederlands dichter, 1891-1958), die zich ondermeer ook heeft verdiept in de kookkunst, schreef het volgende over de tijm: "Een gering blaadje tijm, tusschen de vingers fijngeknepen, het behoeft niet meer dan een splinter te zijn, riekt naar een stille, warme wereld. Het is goed aan kruiden te ruiken, in dagen van zwarigheden; ze ruiken naar de goede wereld." Voor geen enkel kruid geldt dat meer dan voor de tijm.

Vroeger gebruikte men dit kruid om in kussentjes van neteldoek te naaien, soms ook samen met lavendel en rozemarijn. Die kussentjes zouden hoofdpijn verlichten, het slapen bevorderen en benauwdheid tegen gaan.

Vroeger ging het verhaal dat de tijm alle toverij verbreekt. Op

Drievuldigheidszondag diende men de plant stil en zwijgend te plukken.

Het bundeltjes kruiden, in huis en stal opgehangen, behoedde gezin en vee voor alle kwaad. Dat padden-duivelse beesten - graag huizen onder de tijm, maakt er dan weer een heksenplant van. Als keukenkruid past tijm uitstekend in soepen, bij vlees en gevogelte.

Frans Hoppenbrouwers

10 september Bazielkruid (*Ocimum basilicum*)

Basilicum (*Ocimum basilicum*)

Bazielkruid of basilicum kent iedereen die in de keuken wel eens met kruiden werkt. De plant wordt sinds mensenheugenis gekweekt als toekruid en als geneesmiddel. De witte of bleekrode bloemaren staan in kransen van zes.

Het is een eenjarig kruid, waar veel bijen op af komen. Van oorsprong komt het kruid uit Zuid-Azië. De plant wordt ongeveer 65 cm hoog. Het blad is langwerpig eivormig. Ik veronderstel dat Basilicum in de Kempen alleen in gekweekte vorm voorkomt. Omdat het hier gaat om het meest geurige keukenkruid van allemaal, zal het, door echte liefhebbers, nogal eens gezaaid worden. Dat moet gebeuren in maart of april onder glas op een warme plek. Half april gaan de plantjes in de koude bak en na half mei (IJsheiligen!) in de volle grond. Zoek voor de uit te zetten plantjes een zonnig plekje met voedzame grond.

Basilicum is gemakkelijk te herkennen aan de eigenaardige bloemen, die ondersteboven aan de plant lijken te zitten.

De volgende sage wil ik u niet onthouden: "De drie koningen, die bij de geboorte van Christus naar Bethlehem kwamen, waren eigenlijk magiërs. In de Kerstnacht zag ieder van hen een wonderlijk teken. Baltazar zag een struik. Het was basilicum, waar een bloem aan groeide die mooier was dan de roos. In die bloem zat een omhulseltje. In de Kerstnacht ging het omhulseltje open en er vloog een vogeltje uit, dat rood was als een robijn (Roodborstje). Met een menselijke stem zei het vogeltje: De Schepper van hemel en aarde is geboren, het is de God-en-mens en de wereld is hem onderdanig. Sindsdien noemt men basilicum "koningskruid".

De blaadjes worden, altijd in geringe hoeveelheden, als kruiderij gebruikt, maar ook bij de bereiding van kruidenazijn. Om Werumeus Buning nog eens aan te halen: basilicum maakt van een taai schaap een mals lam.

Frans Hoppenbrouwers

17 september Wolfskers (*Atropa bella-donna*)

Wolfskers (Atropa bella-donna)

Het is zeer de vraag of de wolfskers in de Kempen voorkomt. Ze houdt van zeer kalkrijke grond, dat staat vast. Er zijn een paar beken in de Kempen, zoals de Tongelreep en de Keersop, die, via sloten en vaarten, hun water betrekken uit de kalkrijke Maas. Op de oevers van die twee beken zou je daarom de wolfskers kunnen aantreffen. Mag ik het horen als iemand mij met een positief bericht kan verblijden?

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam is afgeleid van het Oudgrieks en betekent doodskruid. Het latijnse belladonna staat voor "mooie vrouw". De plant bevat een stof die de oogpupillen groter maakt. Door het gebruik zou een vrouw er mooier uit gaan zien.

Wolfskers groeit op open plekken of aan de rand van loofbossen. De bloeitijd valt van juni tot augustus. De bladeren zijn eirond of iets langwerpiger en lopen uit in een korte steel. De bruin-violetten, van binnen gele bloemen, hangen in de oksels van de stengel. De bessen zijn zwart en vooral voor de mens erg giftig. Dieren en met name vogels schijnen er geen last van te ondervinden. De gifstof heet atropine. Je krijgt er ondermeer hallucinaties van, je gaat er onzin van praten en je bent tot de gekste dingen in staat. Atropos was een van de drie noodlotgodinnen. De twee anderen waren Klotho, die de levensdraad spint en Lachesis, die de gesponnen draad geleidt, waarna Atropos de draad doorknipt. Vandaar dat men paarden vroeger, mét het hooi, een paar gedroogde blaadjes wolfskers gaf, zodat ze levenskrachtig werden. In andere streken droeg men de gedroogde plant op het lijf, omdat je dan bij het kaartspel niet kon verliezen.

Frans Hoppenbrouwers

24 september Bilzekruid (*Hyoscyamus niger*)

Bilzekruid (*Hyoscyamus niger*)

Het bilzekruid zou niet in deze rubriek zijn opgenomen, als ik de plant niet onlangs nog had aangetroffen op een oude, niet meer gebruikte vuilnisbelt hier in de buurt. Volgens de flora's die ik in mijn bezit heb, is het een zeldzame plant die in Nederland alleen voorkomt in het rivierengebied, op de Waddeneilanden, langs de kust en in Zeeland. Ze vraagt een voedselarme, droge, liefst wat stenige bodem. Bilzekruid stinkt en is bovendien zeer giftig. De bloeiperiode ligt tussen juni en oktober. De nogal grote, trechtervormige bloemen zijn geel en/of paars, violet, purper of lila.

De werking van het gif doet denken aan vergiftiging met bella donna, maar je krijgt er ook slaap van. Het gedroogde kruid werd vroeger in kleine hoeveelheden gebruikt als pijnstillend middel. In sommige landen verwerkt men poeder van de plant in bier. Dat werkt bedwelmend en roept waanvoorstellingen op. Bilzekruid was bij de Kelten gewijd aan de god Bel, god van de doden, aan wie mensenoffers gebracht werden.

Hoe de plant ontstond vertelt ons de sage. Na de zondeval zei God tegen de slang: "Op je buik zul je kruipen en stof zul je vreten, je leven lang." Van woede spuwde de slang haar gif op de aarde en hieruit ontsprongen drie kruiden: bilzekruid, doornappel en stinkende gouwe.

Ook tovenaars zagen wel wat in deze plant. Ze gebruikten haar vooral bij hun geestesbezweringen. Het kruid moest daarvoor geplukt worden op de 23e en 29e dag van de maand en onder gerst of tarwe bewaard worden. Men zou met de plant regen op kunnen wekken door ze in water te dopen en de droge grond ermee te besprenkelen. Wie iets van het kruid bij zich draagt, zal altijd vrolijk zijn!

Frans Hoppenbrouwers

1 oktober Bitterzoet (*Solanum dulcamara*)

Bitterzoet (*Solanum dulcamara*)

Bitterzoet kun je door heel Nederland aantreffen in bosranden, langs sloten in hagen en heggen en lagere struiken. De bloeitijd valt van juni tot september. De kleur van de bloemen varieert nogal: paars, violet, purper of lila. Vaak zie je tegelijkertijd bloemen en groene en rode bessen aan de plant. Het is een soort klimplant, die echter ook op de grond liggend existeert. Ze stelt niet veel eisen aan de grond en ook wat licht en vocht betreft is ze snel tevreden. Er zijn veel volksnamen: Alfrank, Dodebes, Dolbessenhout, Dolkruid, Hondsbes, Klimmende nachtschade, Wilde aardappel, Zoethout. De smaak van de bessen is in eerste instantie bitter, daarna zoet. Vandaar de naam. Het gif van de bessen (solanine) veroorzaakt braken en duizeligheid. De geneeskunde wendt het aftreksels van de stengel aan bij huidziekten.

Op de een of andere manier groeide er een aantal jaren geleden plotseling bitterzoet in mijn tuin. Mogelijk heb ik het zelf meegebracht uit het veld. Zodoende kunnen wij elk jaar het verloop volgen van bloem naar groene bes en scharlaken rode bes.

Er is een legende die een nogal vroom en, door moderne ogen gezien, zeer onwaarschijnlijk verhaal vertelt. God zou, zo wil dat verhaal, het bitterzoet bestemd hebben voor steile hellingen en moerassige plaatsen, om ons te herinneren aan de zondeval van Adam en Eva. Zo is de plant voor ons een voorbeeld en een waarschuwing: wij zijn bij voorbaat reddeloos verloren, als wij ons laten leiden door lichtzinnigheid en onbedachtzaamheid. De bekende Vlaamse folklorist Isidoor Teirlinck zegt: grijp niet te haastig naar bitterzoet, anders verzink je in slijk en moeras.

Frans Hoppenbrouwers

8 oktober Keizerskroon (*Fritillaria imperialis*)

Keizerskroon (*Fritillaria imperialis*)

De keizerskroon heeft op mij als kind in de jaren vijftig van de vorige eeuw grote indruk gemaakt. De plant stond in de altijd goed onderhouden en mooi aangelegde tuin van Fien van Velzen, toentertijd onderwijzeres in Westerhoven. Mogelijk ook omdat ze niet getrouwd was, noemden wij haar juffrouw van Velzen. Opvallend was haar interesse in volksgebruiken. Als wij met Driekoningen of met Vastenavond als kinderen zingend en min of meer verkleed langs de huizen gingen, kregen wij bij haar nooit geld. Ze bakte, zoals de traditie het voorschrijft, altijd pannenkoeken of oliebolletjes voor de rondtrekkende, zingende kinderen. Een paar keer heb ik geprobeerd een keizerskroon aan te planten in mijn eigen tuin. Het eerste voorjaar kwam er dan uit de knol een armzalige plant tevoorschijn, maar het jaar daarop was het helemaal over. Kan iemand mij zeggen hoe ik het beter kan aanpakken, want ik wil het met alle plezier nog een keer proberen.

De keizerskroon heeft een krans van neerhangende bloemen onder een rozet van bladeren, die op de top van de stengel staan. Dat is al zeer opvallend. De plant komt uitspronkelijk uit Perzië. In de zestiende eeuw kwam ze in Konstantinopel terecht en van daaruit werd ze door de Duitse gezant Busbequius overgebracht naar de tuin van het keizerlijk paleis in Wenen. Vandaar verbreidde de Keizerskroon zich snel over Europa.

De hele plant, maar met name de bol, bevat een hevig braakmiddel. Als je er grote hoeveelheden van binnen krijgt is het een levensgevaarlijk goedje. In Frankrijk kweekte men de bollen vroeger om er stijfsel uit te winnen. Ook in de honing zit de brakenverwekkende stof: imkers, opgepast.

Frans Hoppenbrouwers

15 oktober Doornappel (*Datura stramonium*)

Doornappel (*Datura stramonium*)

De doornappel heb ik, eigenlijk bij toeval, één keer aangetroffen op een braakliggend terrein langs de oude spoorlijn tussen Valkenswaard en Achel. Hoe de plant daar terecht was gekomen, blijft een raadsel. Later heb ik haar, daar of ergens anders, niet meer aangetroffen. Van oorsprong komt het kruid uit Noord-Amerika. In de 18e eeuw is het ingevoerd en via allerlei botanische tuinen verspreidde de doornappel zich over Europa. De plant houdt van droge, open en zonnige plaatsen en losse, zandige grond. Ze bloeit van juni tot in september. De bloemkleur: wit of paars, violet, purper of lila. De bloemen hebben de vorm van een trechter. Het blad is eivormig of langwerpig.

De vruchten van de doornappel zijn voorzien van forse stekels.

In mijn geliefde boek *De Geurende Kruidhof* lees ik nu weer, dat de plant uit Turkije stamt. Zigeuners, die haar gebruikten bij hun toverijen, zouden haar naar Duitsland hebben overgebracht, waarna de plant zich over Westeuropa verspreidde. Hoe het ook zij, op bouwland en mesthopen schijnt de doornappel vrij algemeen voor te komen. Het gif uit de plant wordt in grote delen van de wereld aangewend tegen astma.

Ook de doornappel is gezegend met het feit, dat er een sage aan haar is gewijd. Eens, zo zegt het verhaal, was de Doornappel een prachtige boom, de boom van kennis van goed en kwaad. Na de zondenva van Adam en Eva kronkelde de door God eveneens gestrafte slang zich woedend om de boom, die kleiner en kleiner werd. Zo werd de doornappel een giftige dwergplant. Ook de kleine appels werden giftig. De volksmond sprak dan ook van duivelsappel: wie er van eet gaat onherroepelijk dood.

Frans Hoppenbrouwers

22 oktober Beenbreek (*Narthecium ossifragum*)

Beenbreek (*Nartheccium ossifragum*)

Beenbreek heb ik een aantal malen aangetroffen op een nat gedeelte van het natuurgebied de Malpie tussen Valkenswaard en Borkel. Vlakbij vond ik ook de ronde zonedauw, die eveneens houdt van zo'n drassig, hobbelig terrein en zure, voedselarme grond. De plant heeft snel te lijden van uitdroging.

De bloeiperiode valt tussen juni en augustus. Het blad kan zowel zwaard- of lintvormig zijn. De gele bloemen staan in een tros of in een aarvormige tros.

Al wandelend door genoemd terrein vond ik niet alleen beenbreek en zonedauw, maar ik hoorde er ook de wulp (kluuter of külder in de Kempen) met zijn jubelende, langgerekte roep. Dat geeft mij telkens weer een koninklijk gevoel, vooral als ik in mijn eentje ben. Het lijkt er dan op, dat ik iets terugverover van mijn reeds lang vergane jeugd en glorie.

De aanwezigheid van beenbreek duidt erop, dat er in dat betreffende gebied veel mineralen in het water zitten.

Er zijn heel wat volksnamen en dat geeft meteen aan, dat de plant al erg lang bekendheid geniet: edelgras, engelgras, siepelgras, wilde gerst, gele wateraffodil, gemeen beenheel.

De naam beenbreek is ontleend aan een legende. Omdat er in gebieden waar de plant goed gedijt veel ongelukken gebeurden met schapen en rundvee - vaker dan op andere plaatsen braken ze de poten - dacht men dat de dieren behekst waren door de beenbreek. Dat poten breken lag echter niet aan de beenbreek, maar aan het hobbelige, drassige terrein. Dat is natuurlijk ook geen geschikte plaats om beesten te laten weiden. Maar vroeger hadden de mensen het in De Kempen het niet voor het zeggen. Ze moesten het maar doen met hetgeen voorhanden was.

Frans Hoppenbrouwers

29 oktober Koningskaars (Verbascum thapsus)

Koningskaars (*Verbascum thapsus*)

Schrijvend over de koningskaars bedoel ik in feite evenzeer de stalkaars en de zwarte toorts, vooral ook wat betreft het volksgeloof, de volkskunde en de volksgeneeskunde. Van oorsprong is het een Zuid-Europese plant, die zich via wegen en spoorlijnen over heel Europa heeft verspreid. Ook in tuinen zie je de koningskaars steeds meer. De zwarte toorst komt, ook in de Kempen, vrij algemeen voor, vooral in wegbermen en langs spoorbanen. Koningskaars bloeit van juli tot oktober. De gele bloemen staan in een aarvormige tros. Het gekartelde blad mist de bladsteel.

Er zijn ongewoon veel volksnamen, maar gezien de treffende karakteriseringen van de plant, zal ik ze allemaal voor u opsommen: hemelbrand, zachtlap, aronsstaf, kerskruid, paaskers, paaskaars, wolbloem, nachtkaars, koningskandelaar.

De oude Grieken gebruikten de wollige bladeren als lampepit of de hele plant, ingesmeerd met pek, als fakkel. In de Middeleeuwen werd de koningskaars het symbool van koninklijke waardigheid en kreeg ze de naam koningskandelaar.

De volksnaam hemelbrand betekent "hoog naar de hemel". Op veel schilderijen in de Middeleeuwen werd Maria afgebeeld met een koningskaars in de hand. Als er iemand ziek was, sloeg men een kruis, raakte de zieke aan met een koningskaars en zei daarbij hardop: onze Lieve Vrouw gaat driemaal over het land, ze draagt de hemelbrand in haar hand. Daarna was de zieke genezen.

Soms plantte men een zwarte toorts op een graf. Ging de plant dood, dan was de dode in de hel. Groeide de plant mooi recht op, dan was de dode vast en zeker in de hemel.

Frans Hoppenbrouwers

5 november Genadekruid (*Gratiola officinalis*)

Genadekruid (*Gratiola officinalis*)

De flora van de Lage Landen zegt van het genadekruid, dat het in Nederland de noordgrens van zijn leefgebied bereikt. Het kruid komt zeer zelden voor langs de grote rivieren en langs enkele beken in Noord-Brabant. Wie weet is het ook in de Kempen te vinden. Wil de gelukkige vinder mij zijn vondst melden?

Het groeit in graslanden die in de winter onder water hebben gestaan en op lage oevers langs beken en stromen. Bloeitijd: juni tot augustus. De witte, gele, rode of roze bloemen zijn buisvormig. Het blad is gezaagd en lancetvormig.

Het kiemplantje houdt er merkwaardigerwijs een zogenaamde groeistop op na.

In het gebied van de Middellandse Zee, waar de voorzomers meestal erg droog zijn, heeft dat zeer veel nut, maar omdat de voorzomers bij ons nat zijn, heeft die groeistop hier totaal geen belang. Erger nog, het brengt de plant schade toe: door de groeistop krijgen andere planten de kans hoger te groeien, waardoor het genadekruid te weinig licht heeft en afsterft.

Het onderdeel officinalis van de wetenschappelijke naam duidt op de geneeskrachtige werking van de plant. Vroeger werd ze gebruikt bij verstopping, lever- en galklachten, onregelmatige menstruatie en hartklachten.

In mijn De Geurende Kruidhof wordt gesproken over bleekrode of geelachtige bloemen. Van het genadekruid werd vroeger gezegd, dat het enerzijds de duivel en zijn trawanten kon verjagen en als zodanig een werkelijke Godsgenade was, maar dat de duivel er anderzijds zelf ook zijn lelijke streken mee uithaalde.

Het kruid, maar vooral de wortel, bevat een scherp gif. Hoewel het tot voor kort in de volksgeneeskunde her en der nog gebruikt schijnt te zijn, is het sterk af te raden om het te proberen: koeien laten het ongemoeid en paarden worden er ziek van.

Frans Hoppenbrouwers

12 november Ereprijs (*Veronica officinalis*)

Ereprijs (*Veronica officinalis*)

Ereprijs komt in alle soorten en hoedanigheden voor in Nederland. De soort die ik hier behandel is de mannetjesereprijs. Ik ben er niet zeker van of en in welke hoeveelheden deze plant in de Kempen voorkomt. Mensen die deze variëteit in onze streken zijn tegengekomen, verzoek ik vriendelijk mij daarvan op de hoogte te stellen.

De mannetjesereprijs geeft de voorkeur aan droge, zonnige plaatsen, al zal ze lichte schaduw ook best verdragen. Wel staat de plant op voedselarme, niet bemeste zand- of leemgrond. En daar is geen gebrek aan in de Kempen, al heeft de fosforrijke varkensmest, juist ook hier, al veel verpest.

In de Flora van Lage Landen staat, dat de mannetjesereprijs alleen nog in de duinen vrij algemeen voorkomt. Voor de rest is de plant in het hele land naar de achtergrond verdrongen. De naam mannetjesereprijs verwijst naar een vroeger gebruik, met name in West-Friesland, om aan soorten die op elkaar lijken de toevoeging "mannetje" of "wijfje" mee te geven. Mannetjesereprijs lijkt een beetje op Tijmeprijs, dat ook wel ereprijswijfje werd genoemd.

De bloeitijd valt van mei tot in augustus. De bloemen zijn blauw. Ze staan in lange trossen in de bladoksels. De plant is zacht behaard.

De legende rond de mannetjesereprijs is gebouwd rond de bijbelse figuur Veronica, de vrouw die, tijdens zijn tocht naar Golgotha, haar hoofddoek aan Jezus gaf, zodat hij zijn besmeurde en bebloede gezicht kon afvegen. Later gaf het goedgevolgde volk de naam veronica aan de mannetjesereprijs, omdat men op de bloemblaadjes de tekening van Christus' aangezicht meende te herkennen, precies zoals die op de doek van Veronica was achtergebleven, als een soort dankbetuiging.

Frans Hoppenbrouwers

19 november Vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*)

Gewoon vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*)

Volgens de flora komt gewoon vingerhoedskruid in Nederland van oorsprong alleen voor in Limburg en dan nog ten oosten van de Maas, in het zuidoostelijk deel van de Veluwezoom én het zuidelijk deel van de Achterhoek. De planten die ik in de Kempische natuur ben tegen gekomen zullen dus wel verwilderde exemplaren zijn geweest. Je ziet gewoon vingerhoedskruid veel in tuinen, vaak ook met witte bloemen. De wilde vorm heeft purperrode bloemen. De bloeitijd valt tussen mei en oktober.

De Latijnse naam *Digitalis* komt van 'digitis', dat 'vinger' betekent. *Digitalis* slaat dan op 'vingerhoed' of 'handschoentje'. De bloemen lijken veel op een vingerhoed. Iedereen die de plant kent, zal dat beamen. Het kruid groeit vooral in bossen waar is gekapt of gebrand, precies zoals dat het geval is met het wilgenroosje, dat in de Kempen om die reden 'brandroos' wordt genoemd. Vingerhoedskruid houdt niet van kalk. wil graag een wat vochtige, niet al te voedsrijke bodem.

Vooraf de bladeren en het zaad bevatten veel gif, het digitaline, dat in 1868 werd ontdekt door een zekere Homolle. Het is een zwaar vergif, maar anderszijds kan het in vertrouwde handen een prachtig geneesmiddel zijn.

Het volksgeloof, dat overal wel een verhaal bij wist te bedenken, vertelt over het vingerhoedskruid, dat het bij elfjes zeer in trek is. In plaats van een hoed droegen de elfen de bloemen op het hoofd.

Dat de plant in een kwaad daglicht stond, bewijst de sage, dat alle melk in huis in korte tijd zuur werd, als je ook maar één enkele bloem van het vingerhoedskruid in huis haalde.

Frans Hoppenbrouwers

26 november Ogentroost (*Euphrasia nemorosa*)

Ogentroost (*Euphrasia stricta*)

De stijve ogentroost groeit in Nederland in de duinen en op grote heidevelden. Vroeger kwam ze hier algemeen voor. De plant houdt van de hoge zandgronden van Noordoost Nederland en Zuid-Limburg. Het is dus maar de vraag of de Kempen haar voldoende kansen biedt. Graag hoor ik het, als iemand de stijve ogentroost in onze streken is tegengekomen. De bloeitijd valt tussen juni en oktober. De meestal witte bloemen met een geel hart zijn ongesteeld en staan alleen of in een tros. Er komen veel kruisingen voor tussen de verschillende soorten ogentroost. Het eerste deel van de wetenschappelijke naam betekent in het Grieks zoveel als 'opgewekt'. De Grieken dachten dan ook, dat je er vrolijk van werd als je een slokje nam van het aftreksel van de plant. Dodoens, de beroemde Vlaamse plantkundige schreef al in de zestiende eeuw zeer lovend over de ogentroost: Ooghentroost ghestooten en op die ooghen gheleyt, oft sap daerof met wijn wtgeperst in die ooghen ghedruypt, neemt wech ende gheneest die donckerheyte van den ooghen en maeckt klaer ghesichte." Ogentroost is een struikachtige plant van ongeveer dertig centimeter hoog. De bladeren aan de stengels zijn nogal grof getand. In De Geurende Kruidhof heten de bloemen wit, paars, blauwachtig gestreept of geel gevlekt. Zo zie je maar weer dat het ook in de plantkunde niet allemaal pais en vrede is. Vroeger werd de ogentroost, zoals de naam al zegt, vooral gebruikt als een middel tegen oogziekten. Met name in die hoedanigheid was het een zeer beroemd kruid met een paar zeer treffende volksnamen: klaarogen, lantarentjes, makeblijde. Daarbij gold het kruid in de volksgeneeskunde als medicijn tegen geelzucht en bij maagklachten. Vandaar dat de tweede wetenschappelijke naam 'officinalis' is.

Frans Hoppenbrouwers

3 december Grote weegbree (*Plantago major*)

Grote weegbree (*Plantago major*)

In elke wegberm kun je het vinden, dit zeer algemeen voorkomend kruid. Het is echt een plant die graag groeit op plaatsen die door de mens "verstoord" zijn, zoals in bermen, langs spoorlijnen en op vaak betreden graslanden. Van oorsprong is de grote weegbree Westeuropees, ze volgde de menselijke gang over de hele wereld op de voet, zodat ze nu in alle werelddelen voorkomt. De indianen noemden de grote weegbree heel treffend "voetafdruk van de blanke".

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam, het Griekse *Plantago*, is afgeleid van *planta*, wat voetzool betekent en dat volgens sommigen zinspeelt op de vorm van de bladeren van de grote weegbree. Anderen verwijzen naar het feit, dat de grote weegbree de mens op de voet volgt, als het ware in zijn voetsporen treedt.

Inderdaad vind je de plant vaak langs wegen en voetpaden.

De bloeitijd van dit kruid ligt ergens tussen mei en november. De nauwelijks te onderscheiden bloempjes zijn bruin van kleur. Ze staan in een soort aar.

De bladeren staan in een rozet op de grond. De bloemstengel richt zich daaruit rechtstaand op. Het blad is breed en ovaal.

Ook de grote weegbree gold als een plant die alle kwalen kon verhelpen. Zelfs een slangenbeet of de beet van een dolle hond zouden door het sap van de plant genezen. De duivel kon dit niet verdragen, zo meldt de legende, en beet woedend een stuk van de wortel af, zodat de wortel stomp is geworden. Dodoens meldt:

De weegbree was bij den ouden zoo seer ghesocht ende ghepresen, dat Themison, den ouden Griek, daer een gantsch boeck af ghemaect heeft, als den eerste ervinder van de groote krachten van dit ghewas".

Tot slot: bedevaartgangers legden weegbee in de schoen om geen blaren te krijgen.

Frans Hoppenbrouwers

10 december Smalle weegbree (*Plantago lanceolata*)

Smalle weegbree (*Plantago lanceolata*)

Net als de grote weegbree, die we hiervoor hebben beschreven, is ook de smalle weegbree een zogenaamde cultuurvolger. Waar de westerse mens kwam, volgde al vrij snel de smalle weegbree, tot in alle uithoeken van de wereld, zelfs tot in de tropen toe. Het is eveneens een zeer algemeen voorkomende plant, die het niet zo nauw neemt met de grondsoort, al wordt ze op arme gronden beduidend minder groot dan op bijvoorbeeld kleigronden. Omdat het groeipunt van de smalle weegbree vlak onder het aardoppervlak ligt, wordt de groei van de plant niet of nauwelijks gehinderd door betreding. Zelfs op voetbalvelden weet de smalle weegbree zich te handhaven, tot verdriet van de toegewijde terreinknechten. De plant bloeit van mei tot aan de eerste vorst. De bloemen staan in een aar en zijn wit of groen van kleur.

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam 'lanceolata' verwijst naar de lancetvormige bladeren van de smalle weegbree. De bloemstengels zijn overlangs gegroefd.

De smalle weegbree werd vroeger eveneens gezien als een belangrijk geneeskruid. Meestal werd er thee getrokken van de bladeren. De drank zou helpen tegen hoest. Als je kiespijn had, moest je een tijdje kauwen op de wortel van de smalle weegbree, want dat verlost je binnen een uur van de pijn. Ook compressen, samengesteld uit gekneusde bladeren, hielpen om bijen- of wespensteken snel te genezen.

Er zijn nogal wat volksnamen: hondsbloem, ganzentong, tonge, schapentongen, slakkenbedden, hazenoren. Wie weet de Kempische naam?

Frans Hoppenbrouwers

17 december Valeriaan (*Valeriana officinalis*)

Valeriaan (*Valeriana officinalis*)

De echte valeriaan komt in bijna geheel Nederland voor, behalve op de Veluwe en in Groningen, Drente en Friesland. De plant houdt van een voedselrijke, liefst wat vochtige bodem, die niet al te zuur is.

De rode of roze bloemen staan in een scherm. De getande bladeren zijn veervormig oneven samengesteld. De bloeiperiode loopt van juni tot juli.

Uit de wortelstokken worden etherische oliën gewonnen die kalmerende stoffen bevatten. Opvallend is dat katten gek zijn op de geur van de plant.

Valeriaan is een grote plant die soms meer dan een meter hoog wordt. De bloeiwijze lijkt op een scherm.

Al vanaf de vroegste tijden werd valeriaan als geneeskruid gebruikt. Vooral tegen histerie en krampen werd het kruid aangewend.

Over het ontstaan van de naam zijn de meningen zeer sterk verdeeld. De meest fantastische en daarmee ook de meest gezochte veronderstelling is de naamsverklaring die beweert dat valeriaan afgeleid zou zijn van Balderiaan, dat dan weer zou staan voor de Noordse god Balder. Anderen denken bij valeriaan aan de arts Plinius Valerianus. De meest voor de hand liggende verklaring lijkt mij, dat valeriaan verwijst naar het latijnse woord *valere*: heilzaam zijn. En heilzaam is de valeriaan zonder enige twijfel. Ze hielp zowel tegen de pest, als tegen de koorts. Vandaar dat de duivel de plant niet kon uitstaan, net zo min als roofdieren haar konden luchten of zien. Om die reden zette men vroeger valeriaan bij de bijenkorven, zodat de honing niet gestolen werd. De walgelijke reuk en de stompe wortel zijn veroorzaakt door de duivel, die woedend was op haar voortreffelijke eigenschappen en de plant verontreinigde en tevens een stuk uit de wortel beet.

Frans Hoppenbrouwers

7 januari 2005 Heggenrank (*Brionia dioica*)

Heggenrank (*Briona dioica*)

De heggenrank is een klimplant die zich door heggen en kreupelhout slingert. De onopvallende bloempjes zijn gelig wit. De bessen zijn kersrood en zwak giftig. De vlezige knol is erg giftig en kan brakingen veroorzaken. Al vanaf de oudheid is het een geneeskrachtige, maar vooral een toverplant. Dat heeft alles te maken met het feit, dat ze in de noordelijke landen de plaats kreeg van de algemeen geroemde en gevreesde alruin of mandragora, die in het gebied rond de Middellandse Zee voorkomt. Evenals de mandragora heeft de heggenrank een tweebenige wortelstok, die wel wat aan een mannetje doet denken. Heel vroeger heette die wortel geluk te brengen, maar na de intrede van het Christendom in onze streken, werd het een duivels symbool en wel 'de ergste die er is'.

Van de vreemdgevormde wortel van de heggenrank werden poppetjes gesneden, die veel geld opbrachten. Ze werden geacht te helpen tegen allerlei ziekten, zoals krampen, waterzucht en vallende ziekte, alle drie duivelse ziekten genoemd, terwijl zo'n poppetje ook geluk in de liefde zou brengen.

Jeanne d'Arc zou als heks veroordeeld zijn, omdat ze zo'n poppetje bij zich had. Nog dramatischer werd het, toen men zo sterk geloofde in de geneeskracht van de heggenrank, dat men het aftreksel van de wortel ging innemen. Dat resulteerde in een groot aantal vergiftigingsgevallen, sommige zelfs met dodelijke afloop.

Dodoens zegt over de wortel: "Om slanghen en ratten te verdrijven braden sommigen dese wortel ende snijdense alsoo warm in stucken; ende dan geeftes van haer eenen domp ofte reuck soo sterck dat welcke slanghe ofte ratte dese roock rieckt, die sterft daer terstont af.

De rook van de plant zou dan ook alle vergiften hun kracht ontnemen.

Frans Hoppenbrouwers

14 januari Echte kamille (*Matricaria chamomilla*)

Echte kamille (*Matricaria chamomilla*)

Kamille bloeit werkelijk overal. De plant bereikt een hoogte die de dertig centimeter niet overschrijdt. De bloeitijd valt van mei tot in augustus.

De witte bloemhoofdjes hebben een bol, geel hartje. Er zijn veel volksnamen, waaronder een paar Kempische: moederkruid, hondsdeel, veldkamille, lepelliin, moederkeskruid en knupkeskruid. De roomse kamille heeft een vlak hartje en de bloembodem is van binnen niet hol, zoals bij de gewone kamille. Het tweede deel van de wetenschappelijke naam komt van het Griekse 'chamai', wat 'leeg' betekent en 'melon', wat staat voor 'appel'. De Grieken vonden dat kamille een geur had die aan appels deed denken.

Al in de oudheid was kamille een zeer geliefd middelje tegen allerlei kwalen, vooral tegen de zogenaamde vrouwenziekten (moederkruid), maar ook tegen aandoeningen als reuma, ontstekingen, krampen en kolieken. Ook in de moderne tijd vindt het plantje nog wel toepassingen, bijvoorbeeld bij verkoudheid en kiespijn. De bloemhoofdjes worden daartoe in mei, juni of juli geplukt en gedroogd. Een handvol van die droge bloempjes in een kom heet water zorgt voor een damp die weldadig is bij neusverkoudheid.

Daarnaast vulde men er vroeger zogenaamde kruidenkussentjes mee, die gebruikt werden om diverse soorten pijn te verlichten, door ze, voorverwarmd, op de pijnlijke plek te leggen.

In het volksgeloof gold de kamille als heksenwerend kruid. Je diende voor dat gebruik de kamille op Maria Lichtmis (2 februari) te plukken en boven de ingang van het huis op te hangen. Kwam er een heks binnen, dan begon het bundeltje kamille te zwaaien en was je gewaarschuwd!

Frans Hoppenbrouwers

21 januari Bijvoet (*Artemisia vulgaris*)

Bijvoet (*Artemisia vulgaris*)

Vooral op braakliggende terreinen, maar ook op graslanden die niet begraasd of gemaaid worden, komt de bijvoet in het hele land voor. Met name in moestuinen met een voedselrijke bodem kan de plant een hardnekkig onkruid zijn.

Opvallend aan de plant is de witte onderzijde van de bladeren, zoals bij zilverschoon. Bijvoet bloeit van juni tot september. De bloemen zijn bruin of geel.

Volksnamen: aalst, gemene alsem, St. Janskruid, St. Jansgordel.

Waaraan deze toch erg onaanzienlijke plant haar roem heeft te danken, is maar moeilijk te verklaren. Bij de oude Grieken was ze aan Artemis, de godin van de jacht, toegewijd. In die tijd werd ze ook al als geneeskruid aangewend. Maar de grote roem kwam pas in de Middeleeuwen, toen ze gold als belangrijke 'toverplant'. Ze had toen als eretitel 'mater herbarum', moeder der kruiden.

Men geloofde, nee, men was er van overtuigd, dat degene die bijvoet bij zich droeg niet door vergif, toverij of door een schadelijk dier geschaad kon worden.

Zelfs van de brandende hitte van de zon zouden die lieden geen last hebben!

Op sommige plaatsen vlocht men een kruisje van de bijvoet en droeg dat als amulet bij zich. Het kruid diende met wortel en al op St. Jansdag (24 juni) uitgegraven te worden. Men vlocht er kransen van die dan rond het middel werden gedragen (st. Jansgordel). 's Avonds werden de kransen in het St. Jansvuur geworpen en verbrand. Men was dan van alle kaad gevrijwaard en zelfs de ziekte waaraan iemand leed, was dan genezen.

Bedevaartgangers legden de plant in de schoenen (net als weegbree), omdat ze dan niet moe zouden worden. Bijvoet beschermde ook tegen dieven en verdreef allerlei ongedierte, zoals muizen, ratten en vliegen.

Frans Hoppenbrouwers

28 januari Valkruid (*Arnica montana*)

Valkruid (*Arnica montana*)

Valkruid behoort tot de zeldzame tot zeer zeldzame planten in Nederland en is dan ook wettelijk beschermd. Met name in de Kempen schijnt het kruid zeer weinig voor te komen. Mijn vraag is dan ook of iemand mij kan vertellen of het valkruid in deze streken nog waar te nemen is. De plant heeft een voorliefde voor voeselrijke, enigszins zure grond, zoals die te vinden is op matig vochtige tot vrij droge grazige heidevelden. Ook op plekken in het bos die door brand kaal geworden zijn, kun je valkruid aantreffen, hoewel het na enkele jaren weer is verdwenen bij gebrek aan licht. Als je valkruid vindt, is dat vaak een aanduiding voor een voedselrijk stukje bodem in een overigens voedselarme streek. De plant ruikt bepaald lekker. Toch eten koeien er niet van, want het kruid is giftig.

De bloemen zijn te bewonderen in de maanden juni en juli. De bloemen zijn diep geel. Valkruid is een meerjarige, kruidige plant.

De afleiding van het eerste deel van de wetenschappelijke naam 'Arnica' is niet meer te achterhalen. Het tweede deel 'montana' wijst erop, dat de plant ook (en vooral) in de bergen voorkomt.

Er is een hele reeks volksnamen: wondkruid, bergbetonie, heilig vrouwenkruid, schorpioenkruid, St. Luciaanskruid, arnica, wolverlei, woudbloem en wilde goudbloem.

Omstreeks 1200 omschrijft de H. Hildegard het valkruid als wolfsgelegena. De naam wolverlei is derhalve terug te voeren op wolfsgele of wolfsgele.

Na 1700 werd het kruid veel gebruikt vanwege zijn vermeende geneeskracht. "Het is zaak zeer voorzichtig om te springen met het gebruik", waarschuwt menig boek!

Frans Hoppenbrouwers

4 februari Zwarte nachtschade (*Solanum nigrum*)

Zwarte nachtschade (Solanum nigrum)

De toch als behoorlijk giftig bekend staande zwarte nachtschade is naaste familie van ondermeer de aardappel en de tomaat. Nu is het eveneens bekend, dat ook de groene bessen van de aardappelplant giftig zijn en als kind heb ik proefondervindelijk vastgesteld, dat je lelijk aan de schijterij raakt, als je van groene tomaten eet. Als kinderen brachten wij elkaar op de hoogte van zulke wijsheden. Zo wisten we al jong, dat je de zwarte nachtschade beter met rust kon laten. Het verhaal ging, dat je dood kon neervallen, als, per ongeluk, een van de zwarte bessen aan de plant ook maar in de buurt kwam van je mond. Gelukkig had ik een vader die dat soort overdreven verhalen uitstekend wist te relativiseren. Vroeger was het algemeen gebruik om een waarschuwing aan het adres van kinderen wat extra zwaarte mee te geven, door er een indrukwekkend, liefst gruwelijk, verhaal bij af te steken.

De zwarte nachtschade is over een groot deel van de wereld verspreid geraakt. In de Lage Landen komt ze al sinds 400 voor Christus voor en de plant is in die landen vrij algemeen. Ze voelt zich goed thuis op akkers, langs bermen en in moestuinen, waar het een hardnekkig en gevreesd onkruid is. De plant houdt van een omgewerkte bovengrond. Als het land enkele jaren niet bewerkt wordt, verdwijnt de zwarte nachtschade binnen een paar jaar.

"Nachtschade" komt van het Middelnederlandse woord "nachtschaduwe", wat er op zijn beurt weer op wijst, dat de plant toverkracht zou bezitten en nachtmerries zou kunnen verdrijven.

De bloeitijd valt van juni tot in de herfst. Hecate, Griekse godin en beschermster van de tovenaars, kweekte ondermeer zwarte nachtschade in haar "giftuin".

Frans Hoppenbrouwers

11 februari Grote Wolfskluw (*Lycopodium clavatum*)

Grote wolfsklauw (*Lycopodium clavatum*)

Laten we deze keer maar eens beginnen met uitleg over de wetenschappelijke naam, die al veel prijs geeft van het karakter van deze steeds zeldzamer geworden plant, die mogelijk hier en daar nog te vinden is in de Kempen. Graag hoor ik het goede nieuws, als iemand mij kan melden, dat hij de plant in onze streken nog recent heeft aangetroffen. *Lycopodium* is een samenstelling van twee Griekse woorden: *lukos* = wolf en *podion* = voet, poot: wolfsklauw derhalve. Het tweede deel van de wetenschappelijke naam *clavatum* komt van het Latijnse *clava* = knots. Kijk maar naar de blaadjes en je ziet waarom die naam goed gekozen is.

Wolfsklauw is een zogenaamde sporenplant. Pas als ze zo'n twintig jaar oud is, vormt ze voor het eerst sporen. Een laatbloeier, derhalve.

Vroeger kwam de grote wolfsklauw in Nederland vrij algemeen voor. Tegenwoordig is ze alleen nog hier en daar te vinden in Groningen en Drenthe. Voor België geldt, dat de plant nog voorkomt in de Ardennen en de Kempen. Het is een plant van demmenbossen en heidevelden en ze houdt van droge, arme grond, die nogal zuur is uitgevallen. Dat soort gronden heb je meer dan genoeg in de Kempen! Er zijn niet erg veel volksnamen. Ik noem heksenkrans, heksendans, heksenkring en bosmos. Vroeger sprak men van heksenkring of heksenkrans omdat de kruipende takjes van de wolfsklauw dikwijls in een kring groeien. Op plekken waar die kringen te zien waren, kwamen de heksen 's nachts dansen, was het verhaal. Het ruige uiterlijk van de plant en het feit dat de uiteinden van de takjes enigszins aan klauwtjes doen denken, droeg er toe bij, dat ze met de duivel in verband werd gebracht, die immers wolfspoten had.

Frans Hoppenbrouwers

18 februari Salomonszegel (*Polygonatum multiflorum*)

Gewone salomonszegel (*Polygonatum multiflorum*)

Gewone salomonszegel komt in heel Europa voor met uitzondering van het Noordoosten en het Zuidwesten. In Nederland kun je de plant aantreffen op de oude zandgronden van het oosten en zuiden en in het zogenaamde krijtgebied. Aan de grondsoort worden weinig eisen gesteld, maar het is wel een echte bosplant, die ook wel eens in heggen wil groeien. Zelf ben ik haar in grote overvloed tegengekomen vlakbij een dode arm van de Dommel. De salomonszegel bloeit in mei en juni. De witte bloemen staan alleen op een steel of in een tros.

De salomonszegel heeft haar naam te danken aan de sterke, stevige wortelstok, waarop littekens van de vaatbundels achterblijven op de plaatsen waar de jaren ervoor nog stengels ontsproten. Deze littekens doen denken aan het zegel van de bijbelse koning Salomon, de wijze heerser en vredebrenger. Vanwege de gelijkenis werden vroeger magische krachten aan de wortelstok toegedicht. Opvallend zijn de in twee rijen geplaatste bladeren.

De toverkracht van de wortel stelde de bezitter tot de volgende ongelofelijke zaken in staat: hij kon alle deuren en sloten openen; ijzer en steen doen springen; bergen openen; verborgen schatten vinden; pijnloos tanden trekken; gekookte eieren weer vers maken; banden en boeien verbreken; meisjesharten openen en zien wie ze lief hebben; het geluk dwingen. De ekster speelde bij dat alles een vooraanstaande rol. Deze vogel wist waar de salomonszegel te vinden was. Daarom dien je een eksternest af te sluiten. Volg de vogel die op zoek gaat naar salomonszegel om het nest weer open te maken en je vindt wat je zoekt! Vanwege zijn "springkracht" was de salomonszegel de "echte springwortel".

25 februari Hennep (Cannabis sativa)

Hennep (*Cannabis sativa*)

De oorsprong van deze beroemde en beruchte plant ligt in de Himalaya. Ze werd hier als kweekplant ingevoerd en verwilderde. Hennep werd en wordt commercieel verbouwd om van de zeer vezelrijke plant touw en vlas te maken. Uit het zaad wordt olie gewonnen, de zogenaamde lijnzaadolie. Vogels en dan vooral de vinkachtigen, zijn verzot op de zaden: kènnep. Hennep is een zeer snel groeiende plant, die in één seizoen tot drie meter hoog kan worden.

Vanwege de bedwelmende werking is het al vele eeuwen een genotmiddel, dat de laatste decennia ook in onze streken veel opgang heeft gemaakt. Het gaat hier dan wel om een variant van de hennep, die je kunt roken. Daarvoor gebruikt men de huid van de zaden of de bloemetjes. Ook in de Kempen worden nogal eens hennepkwekerijen opgerold. Wij weten hier dus ook van wanten!

Door de schutblaadjes die de vrouwelijke bloemen omgeven scheidt de plant een soort hars af. Het is die hars die als verdovingsmiddel gebruikt wordt, de zogenaamde haschis. Vooral in Indië en Perzië verbouwt men al vele eeuwen hennep om haschis te winnen. De planten hebben daar een zeer sterke geur, zodat mensen zelfs tijdens het plukken al bedwelmd raken.

In de Middeleeuwen beweerde men dat heksen de hennep gebruikten als onderdeel voor de zogenaamde heksenzalf. Magiërs riepen de duivel op, zei men, met de bedwelmende geur van de plant. Andere bronnen beweerden, dat je er de duivel juist mee verjagen kon.

Als je teveel of langdurig haschis gebruikt, zo waarschuwt De Geurende Kruidhof al in 1941, dan is het een zeer gevaarlijk gif, dat uiteindelijk leidt tot volledige krankzinnigheid. Zo zie je, er is niets nieuws onder de zon.

4 maart Paardebloem (*Taraxacum officinale*)

Paardebloem (Taraxacum officinale)

Gadde meej speule? Néé, ik moet meej onze vadder meej ganzetonge stèke. Deze korte, krachtige dialoog brengt me weer helemaal terug in de sfeer van mijn Kempische jeugd. Het was ook mijn eerste kennismaking met de paardebloem, die ik verder nog kende als pèerdebloem, waar pluisjes aan kwamen. Als je die pluisjes er allemaal in één keer af wist te blazen, dan werd je honderd jaar! Met de hierboven genoemde "ganzetongen" doelde ik op de bladeren van de paardebloem, die met wortel en al werden uitgestoken om ze aan de konijnen te voeren, die er verzot op waren. Vanwege de wat pissige stank, noemden we haar ook wel pisbloem.

In De Geurende Kruidhof staat een zeer groot aantal volksnamen, waarvan ik een paar trefzekere zal noemen: hondssla, kaardebloem, konijnengroen, leeuwentand, melkbloem, molsla, pluimpje, schurftbloem, uitblazertjes, kankerbloem, brievenbesteller, ganzentong, pisbloem.

De paardebloem is misschien wel de meest voorkomende plant in Nederland. Werkelijk overal kun je haar tegenkomen. Er zijn nogal wat wilde planten die lijken op de paardebloem, die langharig vruchtpluis heeft. De vruchtjes lopen uit in een snavel. Alle bladeren staan in een rozet op de grond. De bloemsteel is naakt en hol. Als je er op knijpt komt er een wit sap uit.

Voor wie, zoals ik, ooit de tong van een gans heeft gezien, is de naam ganzentong geen verrassing.

Al in de oudheid gold de paardenbloem als een laxermiddel en heette de plant te helpen tegen maagkwalen en leverziekten. De thee van de plant getrokken zuivert het bloed. Langdurig gebruik is slecht voor de spijsvertering!

Frans Hoppenbrouwers

11 maart **Koninginnekruid** (*Eupatorium cannabinum*)

Koninginnekruid (*Eupatorium cannabinum*)

Koninginnekruid werd en wordt op veel plaatsen leverkruid genoemd. Ook mijn vader noemde het zo. In ons hele land komt het kruid algemeen voor, behalve in de noordoostelijke provincies. Hoewel de plant een voorkeur heeft voor vochtige plekken, zoals oevers van sloten en beken, kan ze op elke grondsoort uit de voeten, behalve op los zand en op zware klei. Op plaatsen waar grote hopen organisch materiaal snel tot ontbinding overgaat, zoals bijvoorbeeld langs oevers, op kapvlakten en natte loosbossen en kalkrijke gebieden gedijt ze goed. Ook in de Kempen kun je haar overal tegenkomen. Let er maar eens op. Voor mij is het een echt een koninklijke bloem. De bloeitijd valt juli tot september. De schermbloemen zijn rood of roze. De stengels zijn fors uitgevallen, vrij dicht behaard en niet zelden rood aangelopen. De bloemen geven een weë geur af en zien er wat wollig uit.

Vanwege de geur komen er ontzettend veel insecten af op het bloeiende koninginnekruid. Als mijn vrouw en ik, op een van onze vele fietstochten door de vrije natuur in de Kempen, weer eens stil hielden bij een veldje van het koninginnekruid, hebben we dat af- en aanvliegen van insecten soms wel een uur lang gevolgd. Allerlei vlinders, veel soorten bijen, vliegen, kevertjes in de schitterendste kleuren, allemaal gratis en voor niks te bewonderen in onze eigen Kempen.

Het eerste deel van de wetenschappelijke naam komt van het Grieks en zou zoveel betekenen als lever. Het Latijnse *cannabinum* betekent hennepachtig. Het blad heeft inderdaad veel weg van het hennepblad en wordt soms aangezien voor cannabis. Maar dat is weer een heel ander verhaal.

Frans Hoppenbrouwers

18 maart Slangewortel (*Calla palustris*)

Slangewortel

Planten die in het moeras groeiden, kregen in het volksgeloof vaak eigenschappen toegedicht, die met het boze -toverij, heksen, de duivel- te maken hadden. Een van die planten is de slangewortel, die in mooi Latijn *Calla palustris* heet en in het Nederlands ook kalfsvoet, aronskelk, slangekop en waterslangenkruid genoemd wordt.

De brede bladeren van de slangewortel zijn eivormig of hartvormig en de top is spits. De groene bloeischeide is van binnen helder wit. De bessen zijn rood. Vroeger kwam slangewortel in moerassige en veenachtige streken vaak voor, tegenwoordig zie je zowel die gebieden als de slangewortel veel minder vaak. Alle delen van deze plant zijn behoorlijk giftig. Bij inname verwekt het gif braken en duizeligheid. De heilzame kant van de plant is, dat het gif met wisselend succes werd gebruikt als tegengif bij slangebeten.

De volgende legende over de plant heeft natuurlijk weer met de duivel te maken: er was eens een man die niet werkte en toch aan de kost kwam. "Hoe steek jij dat in de steel?", vroeg de duivel jaloers. "Dat komt door deze knollen", sprak de man. Hij toonde de duivel een hele berg wortelknollen van de slangewortel. Kwaad omdat hij daar niet aan gedacht had, ging de duivel op de berg knollen zitten. Sindsdien zijn ze giftig. Maar de man had de duivel door. Hij liet de knollen voor wat ze waren, ging gewoon weer aan het werk en verdiende eerlijk de kost voor vrouw en kinderen.

Ook in de Kempen komt de slangewortel nog voor. De bloeiperiode valt van mei tot juni. De plant houdt van stilstaand, zuurstofarm water. De wortelstokken vormen soms een soort zwevende mat, die kan uitgroeien tot een "drijfmat".

25 maart Hop (*Humulus lupulus*)

Hop (*Humulus lupulus*)

In Westerhoven, het dorp waar ik mijn jeugd doorbracht, noemde ze mij Frans Hop. Het gebeurde vaak dat wat langere achternamen werden afgekort: Schèl voor Schellens, Neut voor Neutkens en Kùl voor Kuylaars bijvoorbeeld. De naam hop slaat ook op de plant waarvan mijn achternaam is afgeleid. Al vanaf de achtste eeuw werd hop gebruikt bij de bierbereiding. De hopbellen, de vruchten van de vrouwelijke bloemen, werden aan het bier toegevoegd, enerzijds om de houdbaarheid te vergroten, anderzijds om de drank de bekende bittere smaak mee te geven. In onze streken moeten we de hop zoeken op wat vochtige gronden, vooral langs beken en sloten. Het is een rechts windende wurgplant, die uiteindelijk de dood veroorzaakt van de gaststruik of gastboom.

Vroeger trokken vooral arme mensen in september-oktober het veld in om in het wild hop te verzamelen en te verkopen aan een bierbrouwer.

In België en Duitsland heb je uitgestrekte hopkwekerijen. De klimplanten groeien op tegen draden en netten en bereiken in één seizoen soms wel een lengte van vijf meter. Na de oogst en het verwijderen van de hopbellen, werd het loof aan de schapen gevoerd. Van de stengels maakten de mensen touw. De gedroogde bellen werden soms, vermengd met echte tabak, in de pijp gerookt. Zowel in de zomer als in het najaar kregen de koeien verse bladeren van de hop te vreten.

De jonge witte scheuten, zo heb ik proefondervindelijk vastgesteld, zijn goed te eten. De smaak doet enigszins aan asperges denken. Recept: pluk de jonge scheuten als ze ongeveer tien centimeter lang zijn, maak ze schoon en zet ze in koud water op. Laat ze uitlekken als ze gaar zijn en laat ze nog vijftien minuten stoven in een botersaus, aangemaakt met maïzena. Warm aanbevolen!

Frans Hoppenbrouwers

